

**Чыңгыз Айтматовдун "Биринчи мугалим" повестиндеги
каармандардын личностук калыптануусунун психологиялык анализи**

PhD. Масиралиев Шумкар*

Аннотация

Чыңгыз Айтматовдун "Биринчи мугалим" повестиндеги каармандардын личностук калыптануусунун психологиялык анализи аттуу макалада, негизинен эркиндик, каалоо, тандоо сымалдуу психологиялык түшүнүктөрдүн анализине токтолуу аркылуу повестеги каармандардагы ушул процесстердин жүрүшүнө көңүл бурууну көздөйт.

Ачык сөздөр: Айтматов, Биринчи мугалим, личность, психология.

**The Psychological Analysis of the Self-Identity Main Characters
Chingiz Aitmatov's story "First Teacher"**

Annotation

The main task of this article is called the "First Teacher" written by Chyingiz Aytmatov; are to uncover psychological terms like desire, choice, freedom and and compare the same terms on the main characters of the story and compare the process itself.

Key words: Aitmatov, "First Teacher", identity, psycology.

Психологияда эркиндик категориясы

Сөздүктө, эркиндик «мажбурлоосуз, туткунда болбогон абал» дегенди билдирет. Эркиндик бир жашоо абалы болуп, сезимтал жаатка таандык. Ошондуктан, толук аныктама берүү татаал маселе. Эркиндиктин аныктамасы же аныкталуусу анын өзгөчөлүктөрү менен эмес көрүнүшү аркылуу болот¹. «Өмүрүндө эркиндиктин эмне экенин жашабаган адамга эркиндик эмне экендигин түшүндүрө албайбыз.

---

* Ага окутуучу, ОшМУнун теология факультети.

¹ Necati Öner, Felsefe Yolunda Düşünceler. İstanbul. 1995, s. 71

Эркиндик жөнүндө ой жүгүртүү үчүн эркиндик жөнүндө тажрыйба болуусу керек.

Эркиндик түрдүү мүмкүнчүлүктөр болгон жерде гана болушу мүмкүн. Бир канча мүмкүнчүлүктөрдүн арасынан тандап, муну каалайм, муну каалабайм деп айта билишибиз керек. Демек тандоо эркиндик түшүнүктүн негизги белгилеринден бири болуп эсептелет. Тандоодон кийин жүрүм-турум, мамиле, тыянак чыгаруу орундалат. Инсан каалаганын тандап андан кийин кыймыл-аракетке айландырганда; башкача айтканда жасаганда, өзүн эркин сезет. Андай болсо бардык адамдардын эркиндигинин негизинде ушул эки бөлүм кездешет. Алар; тандоо жана жүрүм-турум. Чыңгыз Айтматовдун "Биринчи мугалим" повестинде негизиги каармандардын образдары аркылуу; биздин оюбуз боюнча залкар жазуучу дал ушул личностун калыптануусундагы эркиндик категориянын психологиялык түзүмүн жана факторлорун так чагылдырууга аркет жасаган жана бир топ жемиштүү болгон. Повестен бир үзүндү ; «Ушундан эки күндөн кийин, эртең менен айыл арасында иттер үрүп, кишилердин үндөрү угулуп калды. Көрсө Дүйшөн айылды үймө-үй кыдырып, балдарды окууга чогултуп жүргөн экен. Анда айыл көчө эмес, ар-ар жерден орношкон бозоргон котур там. Он чакты баланын тобу менен ээрчите жүргөн Дүйшөн тигил үйгө бир кирип, берки үйгө бир кирип аралап жүрдү. Биздин үй эң четте болор эле. Алкылдаган жеңем экөөбүз эшикте соку жанчып, акем темир жолдун базарына эгин алып барып сатам деп, короодо ороо ачып жаткан. Зылдай оор сокбилекти энтигип өйдө көтөргөндө, улам көзүмдүн кыюусун салып, Дүйшөндөр жакты карап жаттым. Алар биздин үйгө жетпей кайрылып кетеби деген коркунучта болдум. Жеңем мени мектепке коё бербесиме көзүм жетсе эле турса да, алда эмнеден үмүттөнүп, эч болбосо, мугалим мында келип, менин бул жерде экенимди көрсө экен деп, чыдамсыздык менен күтүп, "келтирегөр, кудай келтирегөр!"-деп

кудайдан тиледим². Демек эркиндик түшүнүктүн калыптануусу үчүн керектелген *шарттар* жана *тандоо* түшүнүктөр дана белгиленип бойоктолгон.

Тандоо эркиндиги

«Тандоосуз эркиндик болбогондой эле, эркиндиксиз тандоо да болбойт» - тандоонун кандайдыр бир себеп же себептер менен мамилеси болуп болбогондугу талаш экениндиги психология илиминде белгилүү. «Бир канча мүмкүнчүлүк болгон убакта, эч кандай тандоого себептер болбостон, чечим берүү эркиндиги шартсыз эркиндик деп аталат». Шартсыз эркиндиктин негизги белгиси эмне? – деген суроого так жооп алуу мүмкүн эместей көрүнөт. Себеби бул негизги белги эгерде каалоо болсо анда; эркиндиктин өзү каалоо аркылуу ишке ашкандыгына байланыштуу, шартсыз эркиндикте да *каалоо жөндөмсүз* элестетүү мүмкүн көрүнбөйт. Каалоо жогорку акыл-эстин функциясы болуп саналат. Анда туюм, кабылдоо, жана элестетүү сыяктуу бөлүмдөрү бар. Натыйжада кандайдыр бир шартсыз каалоо жөнөндө ой жүгүртүү мүмкүн эместей көрүнөт. Биринчи мугалим повестиндеги негизги каарман Дүйшөндүн *каалоо жөндөмүн* аз болсо да тажрыйба жасалган окуу жана таанып билүү түзө турган болсо ал эми *тандоо жөндөмүн* болсо жаш өспүрүмдөр түзөт. Бул чыгармада өзгөчө көңүл бурула турган түшүнүк бул билим алуу түшүнүк. Себеби кандай гана түшүнүк болбосун анын логикалык жана психологиялык анализинде ар бир түшүнүктү максат жана каражат деп экиге бөлүп ар кандай оң жана терс, пайдалуу жана пайдасыз, маанилүү жана маанисиз сымалдуу колдоно албыз бирок бир түшүнүктөн башкасын ал түшүнүк «билим алуу» түшүнүк. Билим алуу түшүнүк табиятында каражат жана максат катарында жалгыз гана оң мааниде колдонууга мүмкүн болгон жападан жалгыз түшүнүк

---

² Чынгыз Айтматов, Биринчи Мугалим повести

болуп эсептелет, залкар жазуучу Чынгыз Айтматов дал ушул билим алуу түшүнүктүн үстүндө токтолуусу жөн эмес чыгаар.

Инсандын эркиндик багыты

Инсан эркиндигин эки багытта кароого болот. Биринчиси, инсандын таанып-билүүсүнө таянуусу аркылуу жасалган тандоосу. Экинчиси, инсан менен Абсолюттук зат ортосундагы байланыш. Индивиддин кыймыл-аракетинин себеби ушундай зат аркылуу пайда болуусу же болбоосу. Инсандын тандоо эркиндигинин чеги акылынын дагы чеги болуп саналат. Инсан эркиндигинин чекарасы, акылындагы таанып-билүүсү менен паралелдүү. Инсандын таанып-билүүсүн мүмкүн кылган шарттар менен таанып билинүүчү шарттарды аралаштырбоо керек.

Инсандын чектүү эркиндиги Алланын чексиз эркиндигинин ичинде каралат. Эмне үчүн аалам бар? Мен эмне үчүн бул дүйнөгө келдим? деген суроолор ушул мисалга дал келет. Повест, ушул маселенин чечмеленишине бир мисал боло алабы? Дүйшөн менин мында экенимди биле койгон эмес чыгар, айтор, катары менен кыдырып, бизге да келип жетти.

-О, жеңе, иш илгери! Мына, бул балдар болуп баарыбыз конокко келдик!-деп Дүйшөн жайдары күлүп салам берди.

-Келгиле,-дегендей жеңем анын келишин жактырбай күңк этти. Акем болсо ороо казган жеринен башын да өйдө көтөргөн жок.

-Кана эмесе, бүгүн окуу башталат. Кызыңар нече жашта?-деп, Дүйшөн эшикте жаткан мала ташка отуруп, балдарды тизмелеген кагазын даярдады. Жеңем жооп кайтарбай, ачуусу менен сокбилекти күрс эткизе, аны ыкшап-ыкшап алды. Эми эмне болот деп ичимден кыпылдап, жаным жок. Дүйшөн мени карап, баягыдай жүрөгүмдү жылыта, күлүп койду:

---

3 Süleyman Hayri Bolay, Felsefe Ders Kitabı, Yuva Yayınları, İstanbul.1994, s.69-70

-Алтынай, жашың канчада?

Мен коркуп унчуккан жокмун.

-Мунун жаш-пашын эмне кыласың?-деди алкынына кайрылган жеңем.-Буга окшогон томаяк куу жетим эмес, нанды "нана" деп жүргөн аталуу-энелүү эркелер да окубай жүрөт. Тетиги ээрчиткен балдарды эле окутуп ал, мында ишиң болбосун.

Дүйшөн ордунан секирип тура келди. Өңү кумсарып, бүркүт канат каштары куушурула түштү:

-Бул эмне дегениңиз. Жетим деген Кудайга жазыптырбы! Жетим кыздар окубасын деген закон бар бекен?

-Закун-пукунуң менен ишим жок. -Байкап сүйлөңүз. Бул кыз сизге кереги жок болсо, кеңеш өкүмматына керек! Жооп берип калып жүрбөңүз!

-Ой, сен каяктагы чоң элең? Багып жүргөн кызымды мен билемби, же жериңден оп тентип келген сен билесиңби?

Бул иштин аягы эмне болуп бүтөөрүн кудай билсин, тек ушул учурда ородон белчесинен болуп акем чыга калды. Ал аялынын үй башкарып, сөз баштаганын жактырчу эмес. Өзү турганда аны кынына киргизип, сабай турган. Бул жолу да анын ошол чорт мүнөзү кармады окшойт:

-Эй, катын!-деди ал, ородон чыга кыйкырып.-Сен качантан бери элди башкарып, биларман болуп кеткенсиң. Көп сүйлөбөй ишиңди кыл. Айда, Таштанбектин баласы, чатагыңды кой, алып кет кызды мектебиңе, окутасыңбы, чокутасыңбы айда, чатагың керек эмес, алып кет...

-Муну мектепке талтаңдатып коюп, сокунун ким жанчып, жаргылчакты ким тартат экен!-деп жеңем дагы булкунду эле, акем анын оозун жып басты:

-Жап жаагыңды калжырабай! Дегеним деген, айттым бүттү!..

Мына ушинтип жатып мен биринчи жолу мектепке бардым.

Ушундан тартып Дүйшөн күнүгө эртең менен айылды үймө-үй кыдырып, бизди мектепке алып барып жүрдү.

Биринчи күнү ал бизди жерде төшөлгөн саманга олтургузуп, колубузга бирден дептер, бирден калем, ар бирибизге атайлап жасалган кичинекей тактайдан бери берди да:

-Муну тизеңерге коюп, кат жазасыңар,-деди.

Анан дубал бооруна жармаштырып койгон сүрөттү көрсөтүп,-мына бул киши-Ленин!-деди.-Биз ушул кишинин айткан, көрсөткөн жолу менен окуйбуз... Бул повестеги кыска эпизод адам баласынын аң – сезиминин, психологиясынын калыптануусу тажрыйба жана таанып-билүү менен гана өсүп өнүгүүсүнө далил; адамдын акылдуу экенин белгилейт.

Психологияда маалымат - эркиндик байланышы

Маалымат эркиндик байланышы экиге бөлүнүп каралат:

1. Эркиндиктин негизи жана аны мүмкүн кылган шарттар
2. Эркиндикти уланткан шарттар

Биринчисинде бир адам, экинчисинде коом жөнүндө болот. Индивид сөз болгондо эркиндик менен жүрүм-турум арасындагы байланыш сөз болот. Инсандын эркиндик менен байланышы маалыматка ээ иш-аракеттер болуп эсептелет. Инсан эркиндигин, ойлонуп, тандоо керек, тандоо бир канча тандоонун ичинен бири болуп эсептелет. Башкача айтканда тандоолордун арасынан ойлонуп бир чечимге келүү. Эгер инсан тандап жаткан маалыматка ээ болбосо тандоосунан пайда жок. Инсан бир багытта бир маалыматка ээ болбосо ал жерде анын эркиндиги жок, башкача айтканда ал жерде ал үчүн эркиндигинин бир мааниси жок. Мисалы; повестеги негизги каарман Дүйшөн, Алтынайга туура маалымат катрында анын орто билимин улантуу үчүн Ташкенттеги интернатка барып улантуусун кабар бериши жеке эркиндигине мисал боло турган болсо, келечекте

билимдүү адис болуп коомдун кызыкчылыгына салым кошуусу жалпы эркиндикке дал келет.

Тандоолор жөнүндө маалыматка ээ болууда жетиштүү эмес. Ал тандоонун инсанга бир пайда алып келүүсү да маанилүү.

Экинчисинде коом сөз болгондо: Эркиндик индивиддин ичиндеги руханий абал. Коомдо жашаган баардык индивиддер ушундай абалда, инсан өзүнүн эркиндиги менен башкалардын эркиндигине зыян бербөөсү керек. Коомдо эркиндикти укук, диний жанан этикалык нормалар жөнгө салат. Бир коомдо инсан, мамлекет, коом жөнүндөгү таанып-билүүлөргө карап эркиндик нормалары белгиленет. Инсан ал маалыматка канчалык көп ээ болсо жашоодо ошончолук жашоо шарты жакшы болот. Ал маалыматтарга илим алуу менен жетсе болот.

Эркиндиктин түрлөрү

Эркиндик индивид жана коллектив болуп экиге бөлүнөт. коомдук жашоонун эркиндиктери: Калктын коомдук милдеттерге катышуу акысы менен саясий жактан пайда болгон эркиндиктер. Индивидтик эркиндиктер: инсан кыймыл- аракеттери материалдык жана руханий болот. Бул себептен эркиндиктер да, материалдык жана руханий болуп экиге бөлүнөт. Инсандын материалдык дүйнөсүнө байланыштуу эркиндиктер: Физикалык эркиндик , жашоо эркиндиги, корунуу, иштөө, мүлк ээси болуу, иштеп чыгуу, кайра иштетүү сыяктуу эркиндиктер. Руханий эркиндиктер:

Ойлонуу эркиндиги жана ишенүү эркиндиги болуп эки категорияда каралат. Эркиндик укук акы болуп эсептелет. Мыйзамдар адамды эркиндик укугун эмес эркиндик укугунун өлчөмүн белгилейт. Инсан эркиндигин чектөө материалдык эркиндиктерде көп ортого чыгат. Себеби адам ач көз болуп эсептелет. Башкалардын эркиндигине тоскоол болушу мүмкүн. Ошондуктан чектеп бир тартипке салып туруу керек. Материалдык эркиндиктин башында

экономикалык эркиндик келет. Жашоодо инсандын саны көбөйгөн сайын, бир индивиттин эркиндик чеги кичирейе берет.

Руханий эркиндик материалдык эркиндиктен айырмаланат. Мамлекет руханий эркиндике сый көз караш менен мамиле жасайт. Руханий эркиндиктин чеги канчалык кенен болсо инсанга ошончолук пайдасы көп. Мисалы: билимдүү, диндар болуунун эч кимге зыяны жок. Адам эркиндиги жагынан алып караганда мамлекеттер экиге бөлүнөт: «Либерал» (инсан эркиндигин сыйлаган), «тоталитар» (эркиндикке сый мамиле жасабаган). Либералда көпчүлүктүн пикирине карап иш кылышат. Тоталитарда андай эмес. Адамдын адамда жашоосу үчүн материалдык эркиндикти азайтып, руханий эркиндиктин чегин көбөйтүү керек

Руханий эркиндиктин абалы

Руханий эркиндик багытын кеңдиги өлкөдө маданият аң сезим жогорку даражада өнүккөн болот. Коомдор маданиятташтырылганда руханий эркиндиктин жааты дагы да кеңейет. Руханий эркиндикте абийир эркиндиги менен дин эркиндигин ажырата билүү керек. Дин эркиндиги абийир эркиндигинин ичине кирет. Абийир эркиндигинин ичинде динден башка, ишеним эркиндиктери да болушу мүмкүн.

Дин эркиндиги

Эркиндиктердин ичинен эң маанилүүсү болуп саналат. Дин эркиндиги кандайдыр бир динге ишенген инсандын ошол диндин буйруктарын эч кандай тоскоолдуксуз аткаруусу. Дин эркиндиги Аллах тарабынан берилген милдетти аткаруу үчүн берилген уруксаттык эркиндик болуп саналат.

Инсан каалаган нерсесин аткаралбаса, анда ал эркин эмес. Эркиндикте биринчи тандоо андан кийин кыймыл-аракет келет.

Инсан Аллах алдында жоопкерчиликти сезгени үчүн, буйруктарын аткарат.

Дин эркиндигинде, милдет деген нерсе аны башка эркиндиктерден айырмалап турат. Диний иш-аракеттер милдет болуп эсептелет. Дин эркиндиги инсандын эң чоң акысы. Мамлекет дин эркиндигине көңүл буруусу керек. Ислам келгенден баштап, эле дин эркиндиги пайда болгон. Куранда Бакара, 256 «динде зордоо жок». Рад, 40, Гашия, 21-22, Кафирунда, «Сенин диниң сага, менин диним мага» аяттары дин эркиндигине мисал боло алат.

Мыйзамдар убакыт жана жерге карап өзгөрөт бирок эркиндик өзгөрбөйт. Эркиндик болбосо, эркиндик чегин ойлоого мүмкүн бирок Алла болбосо, дин эркиндигин ойлоого мүмкүн эмес.

Аллах инсандарга кандай жашоо керектигин пайгамбарларды жиберип билдирген.

Руханий эркиндикте илим алуу өтө маанилүү. Мисалы; динде инсан акылын иштетип, өзү Кудайга ишенбесе таклидий ыйманда жашайт. Таклидий ыйманда, инсан ишенгенин өзү деле түшүнбөйт. Ишенүүнү бир адат, салт катары көрүп эле жашайт.

Алла инсанга дин эркиндигин берген. Бирок ошол менен бирге акыл иштетүүнү да буюрган. Бүгүнкү күндө Батыш өлкөлөрү Ислам дүйнөсүнө өзүнүн маданиятын сиңирип, биздин баалуулуктарыбызды жок кылууда. Эркин мусулманды эркинен ажыратууда. «Эки күнү бири-бирине окшогон зыянга учурайт» -деген хадистин мааниси чоң.

Бүгүнкү күндө технология өнүгүп инсан жакшы жашаса да бактылуу болбогонунун себеби, инсан- Алла мамилеси болбогондугунда. Абал ушундай кетсе инсандык чөгөт. Жаштар арасындагы проблемаларда диний жарыктандыруунун жоктугунун натыйжасы. Диний баалуулуктарды жайуу үчүн ушундай проблемалардан алыс инсандарды жетиштирүү керек.

Кыймыл- аракет эркиндиктин психологиясы

Жогорууда айтылган баардык теориялык эркиндиктер, практикаланган эркиндик менен ишке ашат. Инсан эркинби же жокбу иш аракетке өткөндөгү тоскоолдуктарда билет.

Тандоодон кийин максатка жетүү үчүн кыймыл- аракетке өтөт. Тандоо аң- сезимде боло турган нерсе. Кыймыл-аракет тандоону аң- сезимден сырткары ишке ашыруу болуп эсептелет. Аң -сезимдин сыртка чагылдырылуусу кыймыл аракет болуп эсептелет. Инсан эркиндигин чектөөчү тоскоолдуктар физикалык дүйнөдөн, динден жана коомдон келет. Физикалык тоскоолдуктар сырткы дүйнө же инсандын биологиялык түзүлүшү менен байланыштуу⁴.

Инсан эркиндиги жөнүндө сөз болгондо, дин жана коомдон келген тоскоолдуктарга басым жасалат. Бир индивиттин ишенген дининин буйруктары, анын эркиндигинин чегин белгилейт. Коомдон келген тоскоолдуктар болсо, индивиттин жашаган коомунун кабыл кылган этикалык куралдары, мамлекеттин мыйзамдары жана ичинде жашаган айлана- чөйрө куралдары сыяктуу факторлор болуп саналат.

Бир адамды аткара албаган нерсесинен улам тынчын алган бул , жоопкерчилик б.э. Жоопкерчилик сезиминин эң күчтүүсү Абсолюттук зат алдындагы жоопкерчилик сезими.

Дин эркиндигин башка эркиндиктерден айырмалап турган нерсе, анын бир милдет болуусу. «Негизинен диний кыймыл- аракет бир милдетти аткаруу б.с.

Бир өлкөдө дин эркиндигинин болуп, болбоосу ал өлкөдөгү момундардын диний буйруктарды аткаруусу үчүн кылынган кыймыл-аракеттин же диний буйруктарды аткарууга тоскоолдук же тоскоолдуксуз пайда болот. Эгер диний буйруктарга тоскоолдук болсо, анда ал жерде дин эркиндиги жок.

---

⁴ Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии, стр. 425

Пикир эркиндик психологиясы

Руханий эркиндиктердин экинчиси пикир эркиндиги б.с. «Пикир эркиндиги, инсандын билимге жана билгендерин башкаларга билдирүү менен байланыштуу нерселерди камтыйт. Илимий изилдөө, басма, сөз, чогулуш, билим берүү эркиндиктери пикир эркиндигинин ичинде каралат.

Бир нерсени үйрөнүү аны башкаларга үйрөтүү, инсанды башка жандыктардан айырмалап турган эң маанилүү нерсе б.с. пикир эркиндигинин бир канча жааттары бар. Булар эки топто каралат: а) маалымат алуу эркиндиги, б) басма эркиндиги.

А) Маалымат алуу эркиндиги: Бул эркиндик, бар болгон маалыматтарды үйрөнүү же башкаларга үйрөтүү, же башка маалыматтарды да үйрөнүү. Бул аныктамадан айкын болгондой эле, маалымат алуу эркиндиги, эки маңызды камтыйт.

1. Үйрөнүү жана үйрөтүү эркиндиги: Мамлекеттик кызматтардын башында, жарандарга билим берүү мүмкүнчүлүгүн берүү келет.

Үйрөнүү жана үйрөтүүнүн эркин болуусу, инсандын үйрөнө алышына билим алуусу. Бул мектептердин ачык болуусу жана баарына бирдей билим берүү мүмкүнчүлүгү болуп саналат.

Билим берүү эркиндиги адамдын кишилигине да таасир этет. Үйрөнүү багытындагы эркиндик тардыгы индивиддин өздүгүнүн калыптануусун да тарайтат. Индивид канчалык эркин жерде билим алса, өздүгү да ошончолук эркин болот.

2. Изилдөө эркиндиги: Үйрөнүү эркиндигинин бул бөлүгү, жалпысынан билим адамдарына караштуу эркиндик. «Билим адамы өзү кеңири жана эркин изилдеп, изилдөөнүн жыйынтыгын эркин ачыктоого акылуу.

Даяр маалыматтарды колдонуу маданияттын өнүгүүсүнө чек койот. Өнүгүү бир гана даяр маалыматтарды өнүктүрүү менен болот. Өнүгүүнү каалаган өлкө илимий изилдөөлөргө маани берет. Билим

адамдын эркиндигин изилдөө шарттарына ээ болуусу жана изилдеген нерсесин эркин ачыктай билүүсү. Илимий изилдөөлөрдөн руханий жана материалдык чыгымдарын мамлекет каржылоосу зарыл.

Эгер бир коомдун түшүнүгү философияга туура келбесе, мамлекет тарабынан зордоо болсо, каалагандай жыйынтык ала албайт. Бул тараптан мамлекетте саясий жана экономика политика тарабына маани берилгендей эле, маданият политикасына да маани берилиши зарыл. Биринчинин ийгилиги, экинчиге байланыштуу.

Б) Басма сөз жана маалымат эркиндиги: Пикирлердин башкаларга жайылуусу үчүн, китеп, газета, брошюра ж.б. басма сөз кызматтары: опера, кино театр, радио жана телевизор сыяктуу оозеки кызматтар колдонулат. Адам эркиндигин басма сөз жана маалымат эркиндиги көрсөтөт. Бул эркиндикти пайда болуусуна себепчи радио жана телевизор.

Бир коомдо эркиндик керек болгондой эле, коомдун түзүлүшү жана маданияты деңгээлине жараша түптөө жана коруу менен адамдын адамча жашоосу үчүн, коом түзүү деп аталат. Ушундай эркин, таза коомду түзгөн өлкөнүн мыкты кызматкерлери болуп саналат.

Натыйжада Чынгыз Айтматовдун “Биринчи Мугалим” повестиндеги каармандардын үмүт тилектерин, жасаган күрөштөрүнүн мөмөлөрүн кийинки жашоо турмуштарында оң таасирин тийгизгендигин байкоого болот. Советтик коом өз граждандарына укуктук мамиле менен билим алуусуна жана негизги адамдык укуктук нормаларды аткарууда бир топ жетишкендиги байкалып, ошол Алтынай каармандай болгон биртоп билимдүү, илимдүүлөрдүн, мамлекетин сыйлаган чыныгы патриоттордун ортого чыгуусуна шарт түзгөн.

Колдонулган адабияттар

1. Prof.Dr.Suavi Aydın, Prof.Dr.Yılmaz Selim Erdal, Antropolji. Eskişehir 2013
2. Ekber.S. Ahmed, çev. Berdi Gencer, İslam ve Antropolji. İstanbul 1995
3. Din felsefesi, Prof. Dr. Mehmet S, Aydın, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları 11, İzmir 1999
4. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии
5. Süleyman Hayri Bolay, Felsefe Ders Kitabı, Yuva Yayınları, İstanbul.1994